

INKLÚZIA SOCIÁLNE ZNEVÝHODNENÝCH ŽIAKOV NA ZÁKLADNÝCH ŠKOLÁCH NA SLOVENSKU

NAGY¹ Melinda, TÓTH² Péter,
STRÉDL³ Terézia, LÉVAI⁴ Attila, SZARKA⁵ László

ABSTRACT

This study was developed as part of a project to promote school inclusion, integration and community partnerships to reverse inequality and exclusion. The motif of this programme is primarily educational, the proposed action targets such (imaginary, symbolic, and real) walls of exclusion which are intended to segregate children (based on class, ethnicity, gender, etc.), which are meant to divide and alienate the local communities to which those children nonetheless belong, thus actively (re)producing inequalities. In contrast to the power-relations of exclusion, the culture of silence, and the reproduction of unjust structures, the project aims to foster and promote pedagogical relations of inclusion, a culture of dialogue, and the transformation of unjust structures through education. For this, the survey presented here was prepared as first step of the research. The support of the project Horizon 2020 No.: 101004653 “School-community Partnership for Reversing Inequality and Exclusion: Transformative Practises of Segregated Schools” is gratefully acknowledged.

KEYWORDS

Inclusion, integration, schools, Slovakia

ÚVOD

Univerzita J. Selyeho v Komárne je partnerskou organizáciou medzinárodného projektu Horizon 2020 No.: 101004653 *Inclusion4Schools* “School-community Partnership for Reversing Inequality and Exclusion: Transformative Practises of Segregated Schools” (2020 – 2024), ktorá zabezpečuje realizáciu zámerov projektu na území Slovenskej republiky. Okrem našej univerzity sa na projekte spolupodieľajú univerzity a odborné pracoviská z ďalších troch krajín: John Wesley Theological College, Maďarsko (ako vedúci partner), Regional Centre for Information and Scientific Development, Maďarsko, C.E.G.A. Foundation, Bulharsko, Oltalom Charity Society, Maďarsko a Albanian National Orphans Association, Albánsko. V našom medzinárodnom programe spolupráce oslovujeme najlepšie základné školy, ktoré sa dlhodobo a systematicky zaoberajú žiakmi zo sociálne znevýhodneného prostredia.

¹ Dr. habil. PaedDr. Nagy Melinda, PhD., Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Komárno, Szlovákia, nagym@ujs.sk

² Prof. dr. Péter Tóth, PhD., Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, tothp@ujs.sk

³ PaedDr. Strédl Terézia, PhD., Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar, stredlt@ujs.sk

⁴ Mgr. Attila Lévai, PhD., Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar, levaia@ujs.sk

⁵ Dr. habil. László Szarka, CSc., Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, szarkal@ujs.sk

Vytváranie inkluzívneho a nediskriminačného prostredia na školách na Slovensku

Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR podporuje vytváranie hodnotovo orientovaného prostredia školy, v ktorom prevládajú pozitívne interpersonálne vzťahy bez segregáčnych prejavov.

Na školách je cieľom vytvárať inkluzívne a nediskriminačné prostredie – s týmto cieľom súvisí § 107 ods. 1 zákona č. 245/2008 Z. z. [1] o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov stanovuje, že výchova a vzdelávanie detí alebo žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia sa v školách uskutočňuje podľa individuálnych podmienok. Individuálnymi podmienkami sú úprava organizácie výchovy a vzdelávania, úprava prostredia, v ktorom sa výchova a vzdelávanie uskutočňuje, alebo uplatnenie špecifických metód a foriem výchovy a vzdelávania. Dieťa alebo žiak, ktorého špeciálne výchovno-vzdelávacie potreby vyplývajú výlučne z jeho vývinu v sociálne znevýhodnenom prostredí, nemôže byť prijatý do špeciálnej školy alebo do špeciálnej triedy materskej školy, základnej alebo strednej školy. V základných školách má pôsobiť na každých 50 žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia jeden asistent učiteľa alebo jeden sociálny pedagóg.

Ďalším dokumentom na vytváranie inkluzívneho a nediskriminačného prostredia na školách na Slovensku je *Nultý akčný plán stratégie inkluzívneho prístupu vo výchove a vzdelávaní na rok 2021* [2] ktorý sa zameriava na oblasti desegregácie vzdelávacieho systému, inklúziu v ranom a predškolskom veku (0-7 rokov), inklúziu žiakov a žiačok v základných a stredných školách, podporné a personálne podmienky inklúzie a špeciálno-pedagogickú podporu vo vzdelávaní a v poradenstve.

Priority a odporúčania v oblasti vytvárania inkluzívneho a nediskriminačného prostredia na školách na Slovensku pre žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia sú stanovené v dokumente *Spríevodca školským rokom 2021/2022* [3] nasledovne:

- Vytvoriť podmienky pre individuálnu podporu všetkých detí a žiakov v školách; vytvoriť priaznivé prostredie pre rozvoj inkluzívneho vzdelávania, zabezpečiť inkluzívne prostredie na školách zvýšením počtu zamestnancov v pomáhajúcich profesiách na školách.
- Šíriť myšlienky tolerancie, akceptácie odlišností a zlepšovanie postojov voči znevýhodneným skupinám obyvateľstva, eliminovať intoleranciu a nenávisťné prejavy.
- Pri zavádzaní inkluzívneho vzdelávania vytvárať inkluzívne tímy zložené z pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov. Implementovať princípy inklúzie a multidisciplinárneho prístupu, vytvárať klímu školy pre vzájomnú spoluprácu. Školský podporný tím predstavuje tím zostavený z odborných a pedagogických zamestnancov, ktorí sú prítomní priamo v škole a aktívne sa podieľajú na tvorbe rešpektujúcej kultúry školy a učiacej sa organizácie a pracujú nielen s deťmi, ale aj s učiteľmi a rodičmi.
- Pedagogickú diagnostiku orientovať predovšetkým na zohľadňovanie silných stránok vo vzdelávaní a identifikovanie bariér a nerovností vo vzdelávaní a ich následné odstraňovanie a identifikovanie rizikových faktorov.
- Vytvárať rovný prístup k vzdelávaniu žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia a žiakov z marginalizovaných komunít v hlavnom vzdelávacom prúde, zamedziť oddelenému vzdelávaniu, priestorovému vyčleňovaniu a oddelovaniu žiakov zo sociálne

znevýhodneného prostredia a žiakov z marginalizovaných komunit v samostatných triedach len pre týchto žiakov.

- Vytvárať podmienky na realizáciu akceleračných programov v motivujúcom školskom prostredí a žiakom umožniť zmysluplné využitie voľného času.

Metodiku podporujúcu inkluzívne vzdelávanie v školách na Slovensku [4] ponúka aj Štátny pedagogický ústav, ktorý je priamoriadenou rozpočtovou organizáciou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Táto publikácia vyšla v rámci projektu „Inovatívne vzdelávanie pre pedagogických zamestnancov základných škôl za účelom zvýšenia ich interkultúrnych kompetencií vo vzdelávacom procese rómskych žiakov“. Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie tiež vydáva metodické a podporné materiály. V roku 2018 vydalo informačnú brožúru pre pedagógov v základných školách s názvom *Od integrácie k inklúzii* [5] ktorá môže byť nápomocná pre pedagógov na školách ktoré navštevujú žiaci zo sociálne znevýhodneného prostredia.

CIELE VÝSKUMU

Tento prieskum bol vypracovaný ako súčasť projektu *Inclusion4Schools* na podporu školskej inklúzie, integrácie a komunitných partnerstiev s cieľom zvrátiť nerovnosť a vylúčenie. Naším cieľom bolo získať základné údaje o školách, ktoré navštevuje vysoký podiel žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia – zistiť aké metódy, aktivity a postupy sú charakteristické pre nich, ktorými pomáhajú znevýhodneným žiakom. Údaje sme získavali formou online dotazníka. Spracovanie tohto dotazníka nám umožní vytvoriť si obraz o odborných skúsenostiach a nárokoch týchto škôl.

MATERIÁL A METÓDY

Výber škôl pre vyplnenie online dotazníka

V roku 2021 sme oslovili celkom 330 škôl z celého Slovenska s výzvou na vyplnenie dotazníka formou online.

V prvom kole boli oslovené školy, ktoré navštevujú deti zo sociálne znevýhodneného prostredia podľa zoznamu Ministerstva školstva vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, ktoré vedie evidenciu týchto detí pre účely ich finančnej podpory. Zoznam obsahuje názov školy, lokalitu, a počet podporených žiakov v danom školskom roku. Zoznam neobsahuje osobné údaje detí, ani kontaktné údaje škôl, ani ďalšie údaje školy – takže ani celkový počet žiakov navštevujúcich danú školu – preto do výberu sme zaradili tie školy, ktoré mali absolútne najvyššie počty žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia. Takto bolo vybratých 235 škôl. Vyhľadali sme na internete na stránke školy mená kontaktných osôb, telefónne čísla a email, a kontaktovali sme ich.

Ďalšiu skupinu škôl sme oslovili na základe predošlých kontaktov našich kolegov a riešiteľov projektu. Tieto školy boli zapojené v predošlých rokoch do projektu našej univerzity, a preto náš riešiteľský kolektív mal relevantné informácie o tom, že majú vysoký podiel rómskych žiakov, alebo sú segregované. Z toho dôvodu sme oslovili ďalších 48 škôl.

Charakteristika škôl zaradených do prieskumu

Z 330 oslovených škôl dotazník vyplnilo 75 škôl. Tieto školy sú lokalizované väčšinou na východnej a južnej časti Slovenska, a pochádzajú z 68 obcí a miest (boli prípady, keď z danej lokality dotazník vyplnilo viacero škôl).

Do prieskumu sa zapojili základné školy plnoorganizované, nepĺnoorganizované (majú len ročníky 1 až 4) základné školy s prípravným (nultým) ročníkom, a aj základné školy spojené s materskou školou. Najväčšia škola má 926 žiakov a najmenšia 14.

24 percent zapojených škôl je škola s vyučovacím jazykom maďarským. Okrem škôl pre národnostné menšiny, ďalšie 4 percentá z oslovených škôl sa vyjadrilo, že školu navštevujú okrem Rómov aj deti z iných menšinových alebo etnických skupín: deti maďarskej alebo rusínskej národnosti.

Dotazník väčšinou vyplňoval riaditeľ školy, alebo zástupca riaditeľa, v ojedinelých prípadoch to bol učiteľ alebo školský špeciálny pedagóg, v jednom prípade pedagogický asistent.

Na otázku „*Je na Vašej škole trieda, v ktorej väčšina detí patrí k Rómom?*“ 84 percent z nich odpovedalo kladne, čiže väčšina škôl bojuje s problémom segregácie.

VÝSLEDKY

V našom uvedenom výskume sme zisťovali, či majú do výskumu zapojené školy nejaké metódy, aktivity alebo postupy, ktoré sú charakteristické pre danú inštitúciu, priamo alebo nepriamo pomáhajú znevýhodneným žiakom a mohli by byť zaujímavé pre iné školy alebo učiteľov.

77 percent škôl má zaužívané metódy, ktoré aj konkrétne vymenovali, z časti pomenovali. Ostatné školy (23 percent) nemajú zatiaľ žiadne metódy a techniky na riešenie tejto problematiky.

8,6 percent škôl ktoré pomenovali metódy, aktivity alebo postupy, čiže majú zaužívané metódy, hlásila, že tieto aktivity alebo postupy sa viažu na nejaký projekt. Školy sú zapojené do rôznych projektov, ktoré sú zamerané na zlepšenie študijných výsledkov žiakov s rôznymi znevýhodneniami, ale aj do projektov a aktivít, ktoré napomáhajú žiakom nielen rozvoju ich vedomostí, ale aj rozvoju ich komplexnej osobnosti. Školy pomenovali konkrétne projekty, a to: *Spolu múdrejší 2*, *Podpora výučby materinského jazyka národnostnej menšiny 2021*, *ImO a Pomáhajúce profesie v edukácii detí a žiakov 2*. Na otázku „*Uved'te najdôležitejšie programy alebo školenia, ktoré škola absolvovala za posledných desať rokov*“ školy uviedli ďalšie desiatky projektov, ktoré ale priamo nesúviseli s problematikou vyučovania žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia, alebo súviseli len nepriamo.

23 percent škôl prevádzkuje prípravný ročník pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia. Okrem bežných tried na niektorých školách sú zriadené špeciálne triedy alebo špecializované triedy, mnohé školy zamestnávajú pedagogických asistentov (asistentov učiteľa). Zákon 138/2019 Z. z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch [6] definuje prácu pedagogického asistenta, ako zamestnanca, ktorý podľa požiadaviek učiteľa alebo vychovávateľa v spolupráci s odbornými zamestnancami vytvára rovnosť príležitostí vo výchove a vzdelávaní, pomáha dieťaťu, žiakovi alebo skupine detí alebo žiakov pri prekonávaní architektonických, informačných, jazykových, zdravotných, sociálnych alebo kultúrnych bariér.

16 percent škôl deklarovalo, že u nich pracuje inkluzívny tím. Žiaci zo sociálne znevýhodneného prostredia sa učia v bežných triedach spoločne s ostatnými žiakmi, v ktorých sa

im pedagógovia snažia pomôcť individuálnym prístupom. Tieto školy zabezpečujú inkluzívny tím v zložení: špeciálny školský pedagóg, sociálny pedagóg, pedagogický asistent, ktorí individuálnym prístupom dbajú o výchovu a vzdelávanie žiakov so zdravotným znevýhodnením a žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v spolupráci s učiteľmi aj v rámci mimoškolských činností. 4 percentá škôl odpovedalo, že spolupracujú aj so špecializovanými poradňami a využívajú odbornú pomoc CPPPaP a ČŠPP.

19 percent škôl deklarovalo individuálny prístup k žiakom zo sociálne znevýhodneného prostredia, a popísalo, že vzdelávanie žiakov prebieha v súlade s ich rôznorodými potrebami, alebo že využívajú rôzne metódy, ktoré sú založené na akceptovaní individuálneho rozvoja každého žiaka.

13 percent škôl prevádzkuje celodenný výchovnovzdelávací systém. Školy to zabezpečujú pre žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia hlavne na 1. stupni ZŠ, kde sa pripravujú žiaci na ďalší deň, zapájajú sa do činnosti školského klubu alebo krúžkov a zároveň sa odbúrava aj ich jazyková bariéra.

20 percent škôl deklarovalo zážitkové vyučovanie, ako zaužívanú metódu, a to organizovaním množstva exkurzií, pravidelných návštev kultúrnych inštitúcií, alebo program *ExpEdícia – skús, skúmaj, spoznaj*.

Školy vymenovali aj mnohé ďalšie konkrétne metódy, techniky, aktivity alebo postupy na podporu rozvíjania komplexnej osobnosti žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia ako napr. výchova hrou, dramatické metódy, lego-triedy, tematické dni, doučovanie, zápisný program až po metódu *Komplexný inštrukčný program (KIP)*, ktorá funguje na báze kooperácii žiakov spolupracujúcich v skupinách.

Len 7 percent škôl považovalo za dôležité vyzdvihnúť metódy, aktivity alebo postupy zamerané na rodičov. Boli to nasledovné: funguje rodičovská rada školy, podporujú spoluprácu triedneho učiteľa a rodiča a vzniknuté problémy sa riešia okamžite v spolupráci s rodičmi. V jednej škole sa uviedol nasledovný prístup: kompetentný pedagóg vysvetlí význam pojmu „žiak zo sociálne znevýhodneného prostredia“ pre rodičov budúcich prvákov. Na ďalšiu konkrétnu otázku v znení „*Aký druh služieb alebo podpory sa poskytuje rodinám*“, sme ponúkali výber z odpovedí. Školy tu zaznačili hlavne možnosti: „*zbierka (napr. oblečenie, učebné pomôcky, hračky, atď.)*“, „*psychologická podpora*“ a „*mimoškolské / športové aktivity*“.

Zhrnutie a ďalší postup

Náš dotazník na zmapovanie zaužívaných metód, techník alebo postupov škôl, ktoré poskytujú vzdelávanie pre žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia, bude základom pre koncipovanie ďalšieho procesu výskumného projektu, ako napr. poskytovať praktickú konzultačnú pomoc a služby pre vybudovanie komunikačných a odborných kontaktov pre spoluprácu medzi školskými, metodickými inštitúciami na Slovensku, ako aj v ostatných troch krajinách (Maďarsko, Bulharsko a Albánsko) zapojených do projektu. Ide o podporu spolupráce základných škôl a pedagogických fakúlt, neziskových organizácií, miestnych samospráv, odborných pracovísk a ministerstva, v záujme spoločného zvyšovania odbornosti a súťažschopnosti školských zariadení, ktoré venujú podstatnú časť svojej práce inkluzívnemu vzdelávaniu [7]. Plánujeme vybudovať slovenskú i regionálnu komunikačnú a konzultačnú sieť, odborné platformy partnerských škôl, aby sme napomáhali dialógu medzi aktívnymi účastníkmi tejto sféry v rámci výchovno-vzdelávacieho

systému [8], t. j. medzi pedagógmi základných a vysokých škôl, ako aj medzi pedagógmi a samosprávami, resp. politickou sférou.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- [1] NÁRODNÁ RADA SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2021): 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2008/245/20210901.html> (Cit.: 2. 09. 2021)
- [2] MINISTERSTVO ŠKOLSTVA, VEDY, VÝSKUMU A ŠPORTU SR (2021): Nultý akčný plán stratégie inkluzívneho prístupu vo výchove a vzdelávaní na rok 2021 <https://www.minedu.sk/nulty-akcny-plan-strategie-inkluzivneho-pristupu-vo-vychove-avzdelavani-na-rok-2021/> (Cit.: 2. 09. 2021)
- [3] MINISTERSTVO ŠKOLSTVA, VEDY, VÝSKUMU A ŠPORTU SR (2021): Sprievodca školským rokom 2021/2022 <https://www.minedu.sk/data/att/21392.pdf> (Cit.: 2. 09. 2021)
- [4] BAGALOVÁ, L., BIZÍKOVÁ, E., FATULOVÁ, Z. (2015): Metodika podporujúca inkluzívne vzdelávanie v školách. ŠPÚ, Bratislava, ISBN 978-80-8118-143-6 https://www.statpedu.sk/files/articles/nove_dokumenty/projekty/eea_grants/metodik-a-podporujuca-inkluzivne-vzdelavanie-skolach.pdf (Cit.: 2. 09. 2021)
- [5] ŠPOTÁKOVÁ, M., KUNDRÁTOVÁ, B., ŠTEFKOVÁ, M., VOJTOVÁ, Z., ZIKMUND PERAŠÍNOVÁ, D. (2018): Od integrácie k inklúzii. Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava, ISBN: 978-80-89698-27-1 <https://www.minedu.sk/europska-agentura-pre-rozvoj-specialneho-a-inkluzivnehovzdelavania/> (Cit.: 2. 09. 2021)
- [6] NÁRODNÁ RADA SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2021): Zákon 138/2019 Z. z. o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2019/138/20191015.html> (Cit.: 2. 09. 2021)
- [7] NAGY, M. (2021): Školské - komunitné partnerstvo na zvrátenie nerovnosti a vylúčenia: transformačné postupy segregovaných škôl. <https://www.ujs.sk/sk/horizon-2020-call-h2020-sc6-transformations-2018-2019-2020.html> (Cit.: 2. 09. 2021)
- [8] CSEHIOVÁ, Agáta. (2021): Művészeti nevelés, tolerancia és kapcsolódási pontjaik a pedagógushallgatók szemszögéből = Art education, tolerance and their connection from the perspective of teacher trainees. In: Aktuálne úlohy, problémy a riešenia vyučovania slovenského jazyka a slovenskej literatúry v školách s vjm. Szőköl István. = Szlovák nyelv és szlovák irodalom aktuális feladatai, problémái, tanításának megoldásai a magyar tannyelvű iskolákban Komárno: Univerzita J. Selyeho, 2021, P. 5-22, [CD-ROM]. ISBN 978-80-8122-387-7.